

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію **Гончарової Лариси Анатоліївни**
«Психологічні чинники розвитку творчої активності людей похилого віку»,

представлену на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Актуальність дослідження проблеми розвитку творчої активності людей похилого віку, зокрема її психологічних чинників, є надзвичайно високою в сучасному суспільстві, для якого характерна тенденція старіння населення. У розвинених країнах спостерігається також тенденція до зростання тривалості життя, відтак люди похилого віку розглядаються як значний суспільний ресурс, оскільки їхні знання і досвід можуть бути корисні для навчання молоді, а суспільна і творча активність – для створення значних матеріальних і духовних суспільних благ. В Україні, де традиційно на перший план виходять проблеми соціально-економічного забезпечення пенсіонерів, такі категорії як «якість життя», «творчість», «розвиток», «навчання» стосовно людей похилого віку тільки входять до суспільного дискурсу, віддзеркалюючи зростаючу потребу наукових досліджень і відповідних змін у цій галузі. Тому дослідження Л.А.Гончарової, яке розкриває особливості й психологічні чинники розвитку творчої активності людей похилого віку, є надзвичайно важливим і в теоретичному, і в практичному ракурсах, відкриває перспективи подальших наукових розвідок і практичних розробок в цьому напрямку.

У дисертації чітко визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, що свідчить про належний рівень наукової підготовки дисертантки. Завдання дослідження цілком відповідають обраній проблематиці як у теоретичній, так і в емпіричній їх репрезентаціях. Добір авторкою методів і застосування комплексу діагностичних методик забезпечують досягнення і реалізацію поставлених у дослідженні завдань.

Безперечною є наукова новизна дослідження, яка полягає зокрема у визначенні змісту понять «творчоактивний потенціал людей похилого віку»,

«творчоактивний психологічний ресурс людей похилого віку», «творчоактивне благополуччя людей похилого віку»; у виявленні основних психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку; в розробці й операціоналізації моделі дослідження психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку; систематизації даних про сутність і психологічні виміри творчої активності людей похилого віку, її психологічні чинники та механізми; в розробці програми розвитку творчої активності людей похилого віку.

Проведене дослідження, безперечно, має практичну значущість: дисертанткою розроблено й апробовано авторську програму розвитку творчої активності людей похилого віку, сформульовано рекомендації щодо змісту і вимог до організації психологічної розвивальної підтримки. Використання матеріалів дисертаційної роботи у системі підготовки та підвищення кваліфікації дозволить істотно покращити підготовку фахівців з психології і соціальної роботи.

У першому розділі дисертації **«Теоретичні основи дослідження психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку»** розглядаються основні підходи до вивчення творчої активності особистості, обґрунтовано зміст поняття творчої активності, показники та критерії її розвитку. Визначено особливості розвитку творчої активності особистості людей похилого віку, розроблено і теоретично обґрунтовано модель дослідження психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку.

Глибоко дослідивши різні підходи до вивчення розвитку особистості, дисертантка визначає творчу активність особистості як її інтегративну рису, спрямовану на реалізацію цільових і смислових аспектів власного життя, що проявляється на предметному, когнітивному, соціальному й духовному рівнях у вигляді продуктивної творчої діяльності, творчого рішення проблеми, творчого діалогу, самореалізації як кінцевої мети адаптаційних процесів.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження психологічних чинників**

творчої активності людей похилого віку» обґрунтовано організацію і методи емпіричного дослідження, висвітлено результати вивчення творчої активності та її чинників у людей похилого віку.

Емпіричне дослідження включало чотири блоки: вивчення творчої активності; дослідження психологічних чинників творчої активності, творчоактивних ресурсів; вивчення творчої активності як творчоактивного благополуччя з виявленням його показників; аналіз конструктивного прийняття соціальної ситуації розвитку творчої активності як творчоактивного благополуччя.

В результаті ґрунтовного і послідовного емпіричного дослідження дисертанткою визначено три рівні творчої активності досліджуваних як творчоактивного благополуччя: високий, середній і низький, які охарактеризовано за такими показниками як здатність людини похилого віку самостійно оцінювати результати своєї праці; знаходити причини власних помилок; рівень новаторства, почуття новизни і стійкість пізнавальної потреби. Суттєвим доробком дисертантки є визначення розбіжностей між профілями особистісної творчої активності людей похилого віку за сукупністю показників, що дозволило виявити типи прояву творчої активності людей похилого віку та окреслити узагальнений психологічний портрет представників кожного з них.

У відповідності до поставлених завдань дослідження, дисертанткою виявлено чинники творчої активності та їх вплив на динаміку творчого прояву у похилому віці; до них віднесено збереженість творчоактивного психологічного ресурсу, реконструкцію життєвих смислів, знаходження оптимальних можливостей реалізації так званих «життєвих задач віку»; досягнення високої особистісної адаптивності, рефлексії, прагнення самодетермінації, самовдосконалення; розкриття індивідуальності і стимулювання особистісної й творчої активності. Розглянуто механізми розвитку творчої активності людей похилого віку.

У процесі грамотно проведеної статистичної обробки даних дисертанткою виявлено відмінності між типами прояву творчої активності людей

похилого віку, виокремлено основні чинники і механізми, що зумовлюють ці відмінності. Так, виявлено, що орієнтація творчої складової визначається домінуючою характеристикою: у сполученні «творчість-самоорганізація» творчість носить внутрішній, смисловий характер, тоді як у сполученні «творчість-адаптація» – зовнішній, соціальний, а сполучення «адаптація-самоорганізація» являє середній, проміжний варіант, за якого творча активність має ситуативний характер.

Таким чином, коректне застосування методів статистичного аналізу даних дозволило Л.А.Гончаровій розподілити, узагальнити, упорядкувати досить великий обсяг емпіричного матеріалу, отриманого за допомогою різноманітних діагностичних методів. Заслугує на увагу і стиль презентації результатів емпіричного дослідження за допомогою використання у дисертації інформативних рисунків, схем, таблиць.

Численність вибірки (420 досліджуваних віком 59–75 років, серед яких – представники творчих професій, наукової інтелігенції, робітники, підприємці, службовці), а також коректне застосування діагностичного інструментарію, відповідні психологічні та математико-статистичні методи опрацювання даних дають підставу вважати дослідження методологічно вивіреною. Авторка використовує широкий, науково коректний комплекс теоретичних та емпіричних методів для розв'язання поставлених завдань, вдало оперує кількісними та якісними методами дослідження.

Логічним продовженням дослідження став третій розділ дисертації **«Розвиток творчої активності людей похилого віку»**, у якому запропоновано програму проведення розвивальних занять на основі виявлених психологічних чинників творчої активності людей похилого віку та підтверджено ефективність її впровадження.

Розроблена та апробована дисертанткою програма «Психологічна розвивальна підтримка розвитку творчої активності людей похилого віку» проводилася у формі психологічного навчання в тематичній групі, що передбачала високий рівень організованості, комунікативну взаємодію,

орієнтацію на реальність в постійно змінюваній дійсності, відповідність змісту психологічної роботи етапам оптимізації особистісного творчоактивного ресурсу. Так, відповідно до етапу «Мобілізація латентного особистісного творчоактивного ресурсу» розв'язувалися завдання розвитку рефлексії, творчого потенціалу, креативності, толерантності, пізнавальної та художньо-естетичної потреб; використовувались елементи тренінгу саморегуляції та образотворча діяльність. На етапі «Творче вирішення протиріч життєдіяльності» увага тренера зосереджувалася на узгодженні ставлень учасників до минулого, теперішнього і майбутнього, відкритті нових творчих смисложиттєвих орієнтацій; використовувались методи музикотерапії, пісочної та тілесно-орієнтованої терапії. Етап «Конструктивне прийняття соціальної ситуації розвитку творчої активності» передбачав роботу з усвідомлення учасниками активної творчої життєвої позиції і власної життєвої компетентності, прийняття себе в новому статусі, усвідомлення важливості соціальної і творчої активності як творчоактивного благополуччя; використовувались методи тренінгу креативності.

У дисертації та додатках достатньо повно представлено зміст і процедури розвивальної програми, яка показала свою ефективність. В результаті застосування розробленої програми зафіксовано позитивні зміни у показниках творчої активності осіб похилого віку, які брали участь у формувальному експерименті.

На основі теоретичного аналізу та узагальнення отриманого емпіричного матеріалу Л.А. Гончарова робить висновки, які свідчать про досягнення мети й виконання завдань дослідження. Таким чином, у дисертації виокремлено психологічні чинники творчої активності людей похилого віку, а також можливості актуалізації творчоактивної діяльності людей похилого віку, результатом чого стало підвищення самоприйняття, зміна суб'єктивної оцінки здоров'я, зростання благополучного творчоактивного функціонування, конструктивне прийняття соціальної ситуації розвитку творчої активності як творчоактивного благополуччя. Результати дослідження представлено у

великій кількості публікацій, презентовано на наукових форумах різного рівня.

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що дисертаційна робота Л.А.Гончарової є цікавим, завершеним дослідженням, виконаним на належному рівні, професійно відповідним, являє собою вагомий внесок у теорію й практику психологічної науки та є гідним доробком наукових знань у галузі педагогічної та вікової психології.

Оцінюючи позитивно дисертаційне дослідження Л.А.Гончарової, робимо певні зауваження і побажання:

1. В авторефераті наведено авторську теоретичну модель, що свідчить про високий і творчий рівень узагальнення дисертанткою опрацьованої наукової літератури. Водночас виглядає дещо дивним те, що це – модель дослідження творчої активності людей похилого віку (по суті, дизайн дослідження), тоді як моделювання у подібних роботах, як правило, застосовується до феномену або процесу, що виступає предметом дослідження. Зазначимо, що представлена на рис. 1 автореферату модель за своїм змістом виходить за межі назви, оскільки включає не тільки етапи дослідження та їх зміст, а й змістові компоненти і психологічні чинники власне феномену творчої активності людей похилого віку. При цьому в дисертації на с.37 представлено ще одну модель – творчої активності людей похилого віку, більш психологічну за своїм змістом, яка репрезентує компоненти, психологічні чинники та етапи розгортання творчої активності людей похилого віку. Хотілося б почути обґрунтування: чому в авторефераті розміщено саме модель дослідження.
2. Розглядаючи механізми розвитку творчої активності людей похилого віку, дисертантка зазначає важливість «своєчасної мобілізації» творчоактивного психологічного ресурсу людей похилого віку, що відкриває можливості творчого вирішення життєвих протиріч, впливає на підвищення адаптації до нових умов життя та прояв творчої активності як творчоактивного благополуччя. У випадку відсутності своєчасної мобілізації творчоактивного психологічного ресурсу

спостерігається дезадаптація та стагнація особистості, відсутність творчої активності. Тож виникає запитання: що мається на увазі під своєчасною мобілізацією?

3. Дисертанткою проведене ґрунтовне й всеохоплююче емпіричне дослідження різних аспектів творчої активності людей похилого віку. У тексті дисертації його результати презентовано в таблицях, діаграмах, а от в авторефераті спосіб презентації даних викликає зауваження. Так, значний масив тексту в авторефераті (с. 11-13, 15) присвячено опису результатів емпіричного дослідження за окремими методиками; при цьому отримані кількісні показники подано в тексті, що утруднює сприйняття і порівняння даних за різними методиками, даних експериментальної та контрольної груп до і після формувального експерименту. Очевидно, доцільно було представити кількісні дані в таблицях або діаграмах із короткими коментарями.
4. Дослідженням було охоплено велику вибірку осіб похилого віку – представників різних професій – як творчих (актори, науковці), так і робітничих. Очевидно, що в силу індивідуальних особливостей і специфіки професійної діяльності такі досліджувані істотно відрізняються за рівнем творчоактивного потенціалу та можливостями творчої самореалізації. Проте, в матеріалах констатувальної частини дослідження не йдеться про такі відмінності, які, очевидно, треба було б врахувати і в процесі формувального експерименту.
5. Текст дисертації та автореферату не позбавлений стилістичних недоліків, русизмів, помилок. Особливо хочеться звернути увагу автора на необхідність більшої впорядкованості висловлювань, вживання зрозумілих і виправданих синтаксичних конструкцій, необхідність уникнення зайвої деталізації при викладі матеріалу, насамперед у висновках та авторефераті. Зокрема, недостатньо коректними є висловлювання «Основним підходом дослідження ... визначено суб'єктний підхід в межах творчогеронтологічного напрямку

акмеологічного аспекту розвитку людини» (с.5, 16 автореферату і відповідні сторінки дисертації), «механізми ...внутрішніх психологічних чинників розвитку творчої активності» (с.17), назва програми «Психологічна розвивальна підтримка розвитку творчої активності людей похилого віку» (с.14), «рівні критеріїв» (с.16 автореферату) та інші. Невиправданою є і надмірна кількість авторських скорочень і аббревіатур, що ускладнює розуміння змісту роботи. Тож авторів необхідно працювати над вдосконаленням власного стилю як науковця.

6. Одна з анотацій за обсягом не відповідає вимогам ДАК України.

Водночас висловлені критичні зауваження дискусійні, мають, переважно, характер побажань щодо подальших наукових досліджень авторки в цій галузі і не впливають на загальний високий науковий рівень дисертації.

Автореферат і публікації відповідають змісту дисертації.

Отже, дисертація Гончарової Лариси Анатоліївни «Психологічні чинники розвитку творчої активності людей похилого віку» на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія – виконана на належному науковому рівні та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» МОН України. Зазначене дає підстави для висновку про те, що автор рецензованої праці – Гончарова Лариса Анатоліївна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри психології розвитку
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

13.03.2017 р.

Т.М.Яблонська

ПІДПИС
ВЧЕНИЙ
КАРАУЛЬН
13.03

